

СОЦІОГРАФІЯ

УДК 316.343.653

ОЛЕКСАНДР РАХМАНОВ,

доктор соціологічних наук, професор кафедри політології та соціології Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана

Соціально-демографічний портрет керівників великого бізнесу в Україні

Анотація

У статті проаналізовано соціально-демографічні характеристики керівників великого бізнесу в Україні. Емпіричні дані сформовані у лютому 2014 року на підставі 200 біографій вищих керівників українських компаній. Встановлено, що великі компанії очолюють переважно українські громадяни (85%). Середній вік топ-менеджера української компанії становить 50 років. Більша частина (48%) керівників народилися у великих містах України. Регіональний розподіл їхнього походження свідчить, що найбільша частка (44%) вищих керівників народилися у Центральному регіоні. Серед керівників-власників виявилося більше людей, які мають досвід державної або політичної діяльності, ніж серед найманих менеджерів.

Ключові слова: *топ-менеджери, великі власники, ринок праці, соціально-демографічні характеристики*

Процеси інтеграції української економіки у глобальний простір потребують від власників великого капіталу залучення фахівців корпоративного управління. Це зумовлює зростання попиту на кваліфікованих найманих топ-менеджерів. Крім цього, входження в українську економіку іноземного капіталу внесло корективи у ринок праці керівників компаній. В Україні відбулося формування національної верстви професійних менеджерів, які вже встигли здобути успішний досвід роботи на керівних позиціях, зокрема в іноземних компаніях.

Великі власники стали активно залучати іноземних топ-менеджерів — “експатів” (від англ. “*expatriate managers*”). З іншого боку, у середині 2000-х переїзд іноземців в Україну став сприйматися на світовому ринку топ-менеджерів як нормальний розвиток кар’єри успішного керівника. За даними І.Зайковської, наприкінці 2000-х років іноземці становили 30–35% від числа всіх керівників бізнесів в Україні. Серед них 40% становлять росіяни, решта — громадяни європейських країн і США. Ця пропорція корелювала з аспектами освоєння ринку України місцевими та іноземними компаніями, включно з реструктуризацією бізнесу в умовах економічної кризи [Зайковская, 2009]. Зростання попиту і пропозиції на ринку праці топ-менеджерів сприяє конкуренції між вітчизняними й іноземними фахівцями.

У більшості країн, що розвиваються, за останні десятиліття значно змінилися економічні реалії, що і зумовило запитуваність управлінців нового покоління. Ці реалії вимагають більшої ініціативності та ризикованості, яка притаманна молодим керівникам. За даними фахівців рекрутингових компаній, середній вік управлінців вищої ланки в Україні — близько 30 років, а гендиректорів — 38 років. Такий віковий зріз робить український топ-менеджмент одним із наймолодших у світі, оскільки середній вік гендиректорів 500 найбільших компаній США за версією журналу “*Fortune*” сягає 55 років. Стільки ж років більшості з тих, хто вступає на посаду гендиректора у Великій Британії, підраховали в дослідницькій компанії “*Spencer Stuart*”. В Австралії середній вік генерального директора компанії — 53 роки [Прядко, 2012].

Незважаючи на те, що вивчення ринку праці топ-менеджерів в Україні є вкрай важливим та актуальним для аналізу сучасних постсоціалістичних економік, відсутня інформація про інші соціально-демографічні характеристики керівників українських компаній. До того ж наведені вище дані про вік та частки іноземних громадян у топ-менеджменті українських компаній ґрунтуються переважно на експертній оцінці найбільш динамічних галузей. Не піддаючи сумніву цінність такої інформації, зазначу, що все ж таки бракує цілісної розвідки соціально-демографічних характеристик керівників великого бізнесу в Україні, якщо взяти до уваги всі, без винятків, сектори економіки.

Отже, метою дослідження було окреслення соціально-демографічного “портрета” керівників великого бізнесу, тобто визначення набору типових характеристик суб’єкта управління великими підприємствами України. Зазначена мета дослідження, своєю чергою, підпорядковувалася більш загальному завданню: проведенню порівняльного аналізу представників двох ділових спільнот — власників приватного капіталу та безпосередніх управлінців цих активів. Для цього було взято результати емпіричного дослідження соціально-демографічних характеристик власників великого капіталу в Україні, проведеного автором у 2012 році (докл. див.: [Рахманов, 2012: с. 289–292, 304]).

Опис даних

Емпіричну базу сформовано на підставі біографій топ-менеджерів (генеральних директорів / президентів / голів правління / виконавчих дирек-

торів) українських компаній — найвищих посадових осіб, які визначають загальну стратегію підприємства, приймають рішення на вищому рівні та здійснюють представницькі обов'язки. Відомості про топ-менеджерів узято з офіційних сайтів компаній, які вони очолюють. Додаткові біографічні дані взято з інших джерел, зокрема, з інтерв'ю та офіційних публікацій у ЗМІ та із соціальних мереж. На першому етапі були відібрані керівники, які увійшли до щорічного списку 300 найуспішніших керівників України, який публікується всеукраїнським рейтинговим журналом "ГВАРДИЯ". На другому етапі список керівників був узгоджений зі структурою часток капіталу в економіці України. Для цього використано різноманітні рейтинги найбільших компаній з переважанням державного, приватного вітчизняного та приватного іноземного капіталів. Час збирання інформації: лютий 2014 року. В підсумку було сформовано список із 200 осіб. Структура капіталу українських компаній, очолюваних відібраними для аналізу керівниками, в цілому відтворює частки державного, приватного вітчизняного та приватного іноземного капіталів в економіці України, зокрема щодо великих підприємств (див. табл. 1).

Таблиця 1

**Структура капіталу українських компаній,
очолюваних відібраними для аналізу керівниками**

<i>Структура капіталу</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
Переважає державний капітал	11	5,5
Переважає вітчизняний капітал	139	69,8
Переважає зарубіжний російський капітал	13	6,5
Переважає зарубіжний західний капітал	33	16,6
Переважає зарубіжний азійський капітал	3	1,5

Слід зазначити, що вибірка сукупність цього дослідження не є репрезентативною, оскільки генеральну сукупність вищих керівників (генеральних директорів / президентів / голів правління / виконавчих директорів) українських компаній на поточний момент не можна визначити. Однак немає сумнівів, що запропоновані емпіричні дані відображають головні тенденції, оскільки як об'єкт дослідження були відібрані керівники, які впродовж останнього десятиліття представлені в різного роду рейтингах найкращих та ефективних керівників.

Для аналізу біографічних даних було розроблено анкету за такими показниками, як стать, вік, громадянство, місце народження, галузева основа бізнесу компанії, майновий статус вищого керівника у компанії та особистий досвід державної або політичної діяльності за роки незалежності (для громадян України).

Отримані результати

Результати аналізу свідчать про те, що великі компанії України очолюють переважно українські громадяни (див. табл. 2). Лише 15% підприємств очолюють експати, половина з яких виявилися громадянами Росії. Цей

факт спростовує інформацію про зайняття третини ринку праці вищих керівників українських компаній експатами. Принаймні це може свідчити про суттєві зміни впродовж останніх п'яти років.

Таблиця 2

Громадянська належність керівників українських компаній

<i>Громадянство</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
Громадянин України	170	85,0
Громадянин Росії	15	7,5
Громадянин іншої країни СНД	4	2,0
Громадянин США	2	1,0
Громадянин країни Європейського Союзу	7	3,5
Інше	2	1,0

Як з'ясувалося, статевий розподіл керівників свідчить на користь чоловіків: абсолютна більшість (92,5%) топ-менеджерів є чоловіками і лише 7,5% — жінками. Незважаючи на тенденції “фемінізації” багатьох сфер життя, керівництво компанією залишається “чоловічою” професією. Це пояснюється тим, що ще з радянських часів високостатусна група керівників промисловості та сільського господарства була представлена, головним чином, чоловіками.

Результати дослідження показали, що середній вік топ-менеджера української компанії становить 50 років. Очевидно, що припущення про надто молодий вік українських топ-менеджерів виявилось передчасним. Як свідчить двовимірний аналіз, середній вік керівників компаній, де переважає державний капітал, дорівнює 55,4 року, середній вік керівників компаній, де переважає вітчизняний приватний капітал, дорівнює 50,3 року, тоді як середній вік керівників компаній, де переважає іноземний капітал, дорівнює 48,3 року. Можливо, заяви про молодий вік українських топ-менеджерів зумовлені насамперед тим, що до бази даних рекрутингових фірм переважно потрапляють кар'єрні переміщення в компаніях з іноземним капіталом. Натомість старші за віком управлінці — люди 50 років і більше — працюють в тих галузях, які склалися в Україні історично. Як правило, це виробничий сектор — машинобудування, металургія, видобувна та харчова промисловості [Прядко, 2012]. Беручи до уваги переважну частку вітчизняного капіталу і той факт, що вітчизняні компанії традиційно намагаються діяти напряму при зовнішніх переміщеннях, пропонуючи роботу безпосередньо претендентові, або ж вдаються до залучення власних кадрів, дані рекрутингових компаній слід вважати умовними.

Якщо згрупувати аналізовані біографії за віковими когортами, то більшість вищих керівників на даний момент перебувають у досить продуктивному віці (табл. 3). Формування соціальної верстви вже завершилося, оскільки на зорі структурних перетворень більшість керівників досягли 30–50 років, а отже, тепер, 20–25 років по тому, ці люди належать до двох вікових когорт: від 41 до 50 років — 40,0% та від 51 до 60 років — 32,0%. На-

томість у “молодшій” віковій групі (31–40 років) перебуває 15,5%, а в “літній” групі віком від 61 року — 12,5%.

Таблиця 3

Вікова структура соціальної верстви топ-менеджерів в Україні

<i>Вікові когорти</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
Від 31 до 40 років	31	15,5
Від 41 до 50 років	80	40,0
Від 51 до 60 років	64	32,0
Від 61 років і старші	25	12,5

Аналіз біографічних даних щодо місця народження топ-менеджерів у цілому окреслив поселенський характер походження більшості з них (табл. 4). Чверть топ-менеджерів народилися за межами України. Натомість серед великих власників за межами України народилися 17,8% (12,5% — у місті, 5,3% — у селі). Більша частина керівників народилися у великих містах України: 17% — у Києві, 31% — у місті з населенням понад 250 тис. осіб. Крім цього, з’ясувалося, що у невеликих містах народилося 15%, у селах — 21,7%.

Таблиця 4

Місце народження великих власників і топ-менеджерів України

<i>Місце народження</i>	Великі власники, 2012		Топ-менеджери, 2014	
	<i>N</i>	<i>%</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
У Києві	29	8,6	34	17,0
В Україні, у місті з населенням понад 250 тис. осіб	122	36,2	62	31,0
В Україні, у невеликому місті	53	15,7	30	15,0
В Україні, у селі	73	21,7	24	12,0
За межами України, у місті	42	12,5	40	20,0
За межами України, у селі	18	5,3	10	5,0

Треба зазначити, що аналіз біографій власників великого капіталу базувався на особах виключно з українським громадянством, тоді як серед топ-менеджерів виявилось 15% негромадян України. Для більш коректного порівняння можна зазначити, що серед керівників — громадян України у Києві народилося 19,4% осіб, у великих містах — 35,3% осіб, у невеликих містах — 17,6%, у селі — 14,1%. Отже, навіть з урахуванням чинника громадянства, головною відмінністю між двома діловими верствами є більша частка осіб, народжених у Києві, серед керівників, тоді як серед великих власників більшою є частка тих, хто народився у селі. Стара партійна та господарська номенклатура, з якої частково сформувалася соціальна верства великих власників, була значною мірою провінційною, “сільською”. Лише з

розвитком ринкових відносин ця ситуація почала змінюватися, що й позначилося на даних про походження нових керівників великого бізнесу.

У громадській думці міцно утвердився стереотип, що більшість представників великого бізнесу походять зі Сходу України. Проте, якщо розглянути їхнє походження за областями України, то найбільше керівників-громадян України за своїм корінням належать до трьох адміністративних одиниць: Київ — 34 особи, Донецька область — 21 особа, Дніпропетровська область — 19 осіб. Однак якщо згрупувати всі області в регіони¹, то регіональний розподіл свідчить про іншу тенденцію походження українських топ-менеджерів (табл. 5).

Таблиця 5

Регіональний розподіл власників великого капіталу і топ-менеджерів за місцем народження в Україні

Регіон	Великі власники, 2012		Топ-менеджери, 2014	
	N	%	N	%
Захід	51	18,4	21	14,0
Центр	96	34,7	66	44,0
Південь	58	20,9	36	24,0
Схід	72	26,0	27	18,0

Виявилося, що найбільше керівників — громадян України народилися в Центральному (разом з Києвом) регіоні (44%), далі йдуть Південний регіон (24%), Східний регіон (18%) та Західний регіон (14%). Переважання Центру пояснюється відчутною часткою у ньому киян за народженням. Порівняння регіонального розподілу місця народження в Україні власників великого капіталу і топ-менеджерів свідчить про те, що більші частки керівників за походженням стосуються Центру і Півдня, тоді як частки великих власників дещо більші на Заході та Сході. Двовимірний аналіз виявив, що середній вік керівників, які походять із Західного регіону, дорівнює 45,4 року; середній вік керівників, які походять із Центрального регіону, — 49,2 року; середній вік керівників, які походять із Південного регіону, — 51 рік; середній вік керівників, які походять зі Східного регіону, — 50,4 року. Менша концентрація промислової спадщини СРСР на Заході країни та, відповідно, господарської еліти в цьому регіоні робить його сприятливим для просування та вертикальної соціальної мобільності молодих кадрів.

Структура ринку праці керівників найбільших компаній України визначається галузевою характеристикою українських компаній, очолюваних

¹ Під час аналізу результатів використано такий регіональний поділ країни: *Захід* — Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області; *Центр* — м. Київ, Вінницька, Житомирська, Київська (без Києва), Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області; *Південь* — АР Крим, Миколаївська, Одеська, Херсонська області; *Схід* — Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області.

відібраними для аналізу керівниками (див. табл. 6). Це дає змогу зрозуміти, які категорії топ-менеджерів потенційно найбільш запитувані, оскільки величина галузі в структурі української економіки визначає простір для маневрів топ-менеджера при зміні роботи. Найбільш місткими виявилися такі галузі, як металургія, гірничодобувна галузь — 16,5%; машинобудування — 10,5%; фінанси, банківська справа, страхування — 16,0%; сільське господарство, агробізнес — 11,5%; харчова промисловість, алкоголь, тютюн — 13,5%; роздрібна торгівля (рітейл) — 14,0%.

Таблиця 6

**Галузева характеристика українських компаній,
очолованих відібраними для аналізу керівниками**

<i>Галузі економіки</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
Нафта і газ	15	7,5
Енергетика	16	8,0
Металургія, гірничодобувна галузь	33	16,5
Хімічна промисловість, фармацевтика, виробництво добрив	10	5,0
Машинобудування	21	10,5
Транспорт	4	2,0
Фінанси, банківська справа, страхування	32	16,0
Девелопмент, нерухомість	7	3,5
Будівництво, будівельні матеріали	14	7,0
Сільське господарство, агробізнес	23	11,5
Харчова промисловість, алкоголь, тютюн	27	13,5
Роздрібна торгівля (рітейл)	28	14,0
Медіабізнес, телекомунікації, ІТ	14	7,0
Юридична сфера	2	1,0
Легка промисловість	3	1,5

Примітка. Сума відсотків перевищує 100, оскільки діяльність компанії могла охоплювати кілька галузей.

У список біографій вищих керівників українських компаній були включені як наймані топ-менеджери, так і власники-акціонери, які здійснюють операційне управління своїми активами (див. табл. 7). Соціальний феномен первинного нагромадження капіталу завершився і дійшла черга до поступового передання великими власниками керування компаніями найманим керівникам. Результати аналізу виявили, що майже дві третини (61,5%) керівників українських компаній є найманими працівниками, а більш як третина (акціонери і так звані партнери, які володіють часткою акцій підприємства) є акціонерами і власниками.

Таблиця 7

Майновий статус керівників українських компаній

<i>Майновий статус</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
Акціонер (власник)	61	30,5
Неакціонер (невласник)	123	61,5
Партнер (старший, молодший партнер)	9	4,5
Невідомо	7	3,5

Порівняння груп великих власників та керівників – громадян України за наявністю досвіду державної або політичної діяльності за роки незалежності засвідчило більшу потребу у перебуванні в політичному просторі країни (табл. 8).

Таблиця 8

Особистий досвід державної або політичної діяльності за роки незалежності серед власників великого капіталу і топ-менеджерів

<i>Досвід державної або політичної діяльності</i>	Великі власники, 2012		Топ-менеджери, 2014	
	<i>N</i>	<i>%</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
Депутат обласної, міської, районної ради	87	25,8	27	13,5
Депутат Верховної Ради	141	41,8	7	3,5
Держслужбовець у регіональних органах влади	32	9,5	7	3,5
Держслужбовець у центральних органах влади	29	8,6	5	2,5
Членство в політичній партії	107	31,8	12	6,0
Немає такого досвіду	111	32,9	156	78,0

Примітка. Сума відсотків перевищує 100, оскільки великий власник або топ-менеджер міг мати досвід у кількох видах політичної та державної діяльності.

Лише 32,9% великих власників не мають досвіду державної або політичної діяльності за роки незалежності, тоді як дві третини певною мірою залучені до неї. Членами політичних партій є чи були 31,8% українських капіталістів. Виявилося, що 41,8% власників великого капіталу мають парламентський досвід; 25,8% – мають досвід депутатства у місцевих радах. Крім того, 8,6% великих власників мають досвід державної служби у центральних органах влади, а 9,5% – у регіональних органах влади. Натомість більшість (78%) топ-менеджерів українських компаній не мають такого досвіду. Очевидно, що володіння великою власністю потребує політичного “прикриття”. Про це також свідчить і те, що коли серед неакціонерів-керівників частка тих, хто має досвід державної або політичної діяльності за роки незалеж-

ності, дорівнює 17,9%, то серед акціонерів-керівників таких виявилось 36,1%.

Висновки

Отже, результати дослідження виявили, що великі компанії України очолюють переважно українські громадяни (85%). Середній вік топ-менеджера української компанії становить 50 років. Більшість (72%) вищих керівників на даний момент перебувають у досить продуктивному віці — від 41 до 60 років. Вік керівника частково корелює з характером капіталу компанії: більший у компаніях, де переважає державний капітал, і менший у компаніях, де переважає іноземний капітал. Чверть топ-менеджерів народилися за межами України, при цьому більша частина з них (48%) — у великих містах України. Основною відмінністю між групами власників великого капіталу України й вищими керівниками є більша частка серед керівників осіб, народжених у Києві, тоді як серед великих власників більшою є частка тих, хто народився у селі. За регіональним розподілом найбільше керівників — громадян України народилися в Центральному регіоні (разом з Києвом) — 44%. Встановлено, що майже дві третини керівників українських компаній є найманими працівниками, а більш як третина є акціонерами (власниками). Серед керівників-власників виявилось більше людей, які мають досвід державної або політичної діяльності, ніж серед найманих менеджерів.

Джерела

Зайковская И. Украина: дефицит талантливых топ-менеджеров сохранится [Электронный ресурс] / И. Зайковская // HR Center : сайт консалтинг. компании. — 2009. — 22 окт. — Режим доступа :

<http://www.hrc.com.ua/content/articles/index.php?article=1891>.

Прядко И. Украинские топ-менеджеры — одни из самых молодых в мире. Инициативные и рискованные, они успешнее старших коллег развивают бизнес, появившийся в стране после распада Союза / И. Прядко // Корреспондент. — 2012. — № 49, 14 дек. — С. 40–43.

Рахманов О. Власники великого капіталу як суб'єкт соціально-економічних перетворень в Україні / Рахманов О. — К. : ІС НАНУ, 2012. — 376 с.